

Anna Radzik

Dionizy Jaczewski i inni polscy studenci w Uniwersytecie Kazańskim w latach 40. XIX wieku

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historicolitteraria 13,
97-105

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Historicolitteraria XIII (2013)

PORTRETY

Anna Radzik

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Dionizy Jaczewski i inni polscy studenci w Uniwersytecie Kazańskim w latach 40. XIX wieku

Na wiosnę roku 1830 do Różanki, rodzowego majątku pana Jaczewskiego, przyjechał jedyny syn jego zmarłego przyjaciela, młody Józef Migurski. Jaczewski, patriota jeszcze z czasów rozbioru Polski, starzec 65-letni, barczysty, o szerokich piersiach, o dużym czole, siwym sumiastym wąsie zdobiącym jego czerwoną jak cegła twarz, za młodych lat razem z ojcem Migurskiego służył w szeregach Kościuszkowskich i całą siłą swej patriotycznej duszy nienawidził, apokaliptyczną, jak ją zwykle nazywał, nierządnicę Katarzynę II i zdrajcę, a jej wstrętnego kochanka Poniatowskiego, a w odbudowanie Rzeczypospolitej wierzył tak, jak podczas nocy wierzył, że nad ranem znowu zaświta słońce. W roku 1812 dowodził pułkiem w wojsku Napoleona, którego ubóstwiał. Upadek Napoleona zmartwił go i zasmucił, ale i wówczas nawet nie przestawał wierzyć w odbudowanie, wprawdzie okaleczonego, ale bądź co bądź Królestwa Polskiego. Otwarcie Sejmu w Warszawie przez Aleksandra I ożywiło na nowo jego nadzieje, ale utworzenie Świętego Przymierza, reakcja, jaka zapanowała w całej Europie, nieokiełznana ambicja Wielkiego Księcia Konstantego oddalała ziszczenie jego wyśnionych marzeń. Od r. 1825 Jaczewski zamieszkał na wsi i nie wyjeżdżał zupełnie ze swej Różanki, zajmując się gospodarstwem, skracając czas polowaniem i czytaniem dzienników i listów, które mu z dala dawały możliwość niespuszczania z oka wypadków politycznych w ojczyźnie¹.

Przedstawieniem postaci pana Jaczewskiego, „patrioty drugiego rozbioru Polski”, uczestnika powstania kościuszkowskiego, pułkownika w wojsku napoleońskim, rozpoczyna Lew Tołstoj opowiadanie *Za co?*, które poświęcone jest przede wszystkim historii nieudanej ucieczki z Uralska Polaka, Józefa Migurskiego, uczestnika powstania listopadowego, oraz jego żony Albiny. Pomysł utworu zaczerpnął Tołstoj z opisu pisarza i etnografa rosyjskiego Sergiusza Maksimowa², a w trakcie

¹ L. Tołstoj, *Za co? Opowiadanie z czasów powstania 1831 roku*, przeł. F. Kon, Kraków 1913, s. 3. Wersja oryginalna Л. Толстой, *За что и другие рассказы*, opracował i wstępem opatrzył B. Białokozowicz, Wydanie piąte, Warszawa 1989.

² С.В. Максимов, *Сибирь и каторга*: в 3 ч. – Репринтное издание 1871 г. – СПб. 2009. – Часть 1: *Несчастные*; Часть 2: *Виноватые и обвиненные*; Часть 3: *Политические и го-*

pisania noweli przeprowadził specjalne studia nad historią powstania listopadowego, zaznajamiając się z relacjami historyków rosyjskich i opracowaniami polskimi³.

W przeciwieństwie do postaci Józefa i Albiny Migurskich, których prototypami są realne postaci historyczne, właścicielowi Rożanki dał Tołstoj nazwisko, które tkwiło w jego świadomości przez długie lata, odnosząc się do innej osoby i innych okoliczności. Było ono wspomnieniem spotkania, które nastąpiło 65 lat wcześniej: Dionizego Jaczewskiego i innych polskich studentów, przeniesionych karnie z Uniwersytetu Św. Włodzimierza w Kijowie na Uniwersytet Kazański, spotkał Lew Tołstoj w Kazaniu w 1841 lub 1842 roku⁴.

Spotkanie to wspominał Lew Tołstoj w 1896 roku w Jasnej Polanie w rozmowie z Marianem Zdziechowskim i Augustem Cieszkowskim⁵, a w 1908 roku z N.G. Mołostwowem, co znalazło odbicie w biografii *Лев Толстой. Жизнь и творчество*:

Вспоминая свою студенческую жизнь, Л. Н. Толстой, между прочим, передавал нам, что в Казани он познакомился с тремя поляками: Руссоловским, Бжоховским и Ячевским. В лице этих людей Толстой соприкоснулся с совершенно новым для него тогда миром. Один из этих поляков, высланный из Польши в Казань по какому-то политическому делу, был, по выражению самого Л. Н. „грубый революционер”, не внушавший ему особых симпатий. Зато Ячевский — „аристократ до мозга

сударственные преступники. Polskie tłumaczenie: S.W. Maksimow, *Syberya i ciężkie roboty w trzech częściach*, z wyd. 2 popr. i uzup. przeł. Z. Pietkiewicz, cz. 1: *Nieszczęśliwi*, Warszawa 1898, cz. 2: *Winni i oskarżeni*, Warszawa 1899, cz. 3: *Przestępcy polityczni i państwowi*, Warszawa 1900. Ani Maksimow, ani Tołstoj nie znali i nie wykorzystali pamiętników Wincentego Migurskiego, prototypu postaci Józefa Migurskiego, opublikowanych w r. 1863 (*Dwudziestoosmioletnie wygnanie, czyli ucieczka moja z żoną i dwojgiem nieżywych dzieci. Zdarzenie prawdziwe z 1835 r.*, „Dziennik Literacki” 1863, nr 1–25, a także osobne wydanie pt. *Pamiętniki z Sybiru*, Lwów 1863). Por. także L. Bolszakow, W. Dżakow, *Sprawa Migurskich*, przeł. E. Korpała-Kirszak i A. Urbańska, Kraków 1984; W. Śliwowska, *Ucieczki z Sybiru*, Warszawa 2005, s. 100–121.

³ Za pośrednictwem Dušana Makovickiego 1 marca 1906 roku zwrócił się Tołstoj do Jana Baudouina de Courtenay z prośbą o przysłanie mu prac wyrażających polski punkt widzenia, albowiem lektura rosyjskich prac historycznych nasunęła pewne wątpliwości. Baudouin de Courtenay rozpoczął poszukiwania odpowiednich materiałów, prosząc o radę polskiego historyka Witolda Nowodworskiego, a także zwracając się do akademika Aleksego Szachmatowa, szefa Wydziału Języka i Piśmiennictwa Rosyjskiego Cesarskiej Akademii Nauk w Petersburgu, z prośbą o wysłanie Tołstojowi możliwie pełnego kompletu materiałów o powstaniu listopadowym. Por. B. Białokozowicz, *Lew Tołstoj w percepcji Jana Baudouina de Courtenay*, [w:] tegoż, *Z polskiej karty Lwa Tołstoja. Nowe i zapomniane o Tołstoju i jego percepcji w Polsce*. Olsztyn 2003, s. 173–192.

⁴ Lew Tołstoj przybył do Kazania w 1841 roku, gdy po śmierci rodziców i innych bliźkich prawną opiekunką rodzeństwa Tołstojów została ciotka Pelagia Juszkowa. Związki rodziny z Kazaniem wynikały z faktu, że dziad pisarza, Ilja Tołstoj, był gubernatorem kazańskim w latach 1815–1820. Matka Maria z domu Wołkońska zmarła w 1830 r., ojciec Mikołaj Tołstoj w 1837 roku, babka Pelagia Tołstoj, z domu Gorczakow w 1838 roku, ciotka Aleksandra Osten-Sacken w 1841 roku. W. Szklowski, *Lew Tołstoj. Biografia*, przeł. R. Granas, Warszawa 2008, s. 60.

⁵ П. Сергеевко, *О Толстом*, Москва 1909, s. 67.

костей“, „изящный и корректный“, „с длинными тонкими руками“, имел на Льва Николаевича значительное влияние, и Толстой даже „подражал ему“⁶.

Borys Eichenbaum, który jako pierwszy zwrócił uwagę na te świadectwa, stawiał pytanie, jak mogło dojść do tej znajomości, skoro Lew Tołstoj rozpoczął studia na uniwersytecie dopiero jesienią 1844 roku. Badacz ten wyraża przypuszczenie, że znajomość mogła zostać zawarta dzięki bratu Mikołajowi Tołstojowi, właśnie w roku 1841 lub 1842: «Льву тогда было 14–15 лет, немудрено, что „грубый революционер“ не внушал ему симпатии, но впечатление было сильное...». Wrażenie było na tyle silne, że w napisanym w 1906 roku opowiadaniu trzem bohaterom daje nazwiska spotkanych studentów⁷.

Итак, фамилии трех поляков возникли в рассказе Толстого из глубин собственной памяти, выделившей знакомство с польскими студентами как одно из ярких и многозначительных впечатлений казанского периода. До рассказа „За что?“ фамилии этих студентов не встречаются ни в сочинениях Толстого, ни в его дневниках и письмах; однако их образы и до того не раз возникали в его памяти⁸.

O podobnym znaczeniu spotkania ze studentami przeniesionymi z Uniwersytetu Kijowskiego wspomina w swej *Autobiografii* również Mikołaj Bulicz (1824–1895). Późniejszy historyk literatury rosyjskiej, a w latach 1882–1885 rektor Uniwersytetu w Kazaniu, który wydział filozoficzny tego Uniwersytetu ukończył w 1845 roku, pisał:

В смысле более широких идеалов и воззрений я должен упомянуть о поляках, присланных в Казанский университет из Киевского после какой-то истории политического свойства. Я почти со всеми ими сблизился и скоро выучился от них по-польски⁹.

Kim byli zatem Dionizy Jaczewski, Achilles Rossołowski, Józef Brzozowski i inni polscy studenci, których pobyt w Kazaniu okazał się ważnym wydarzeniem dla tamtejszego środowiska studenckiego?

Na ich losie zaważył udział w największej konspiracji w latach trzydziestych XIX wieku na ziemiach litewsko-ruskich, spisku Szymona Konarskiego¹⁰, która najpoważniejsze konsekwencje pociągnęła za sobą wśród młodzieży kijowskiej. Na

⁶ Н.Г. Молоствов, П.А. Сергеенко, *Л.Н. Толстой. Жизнь и творчество 1828–1908*, С.-Петербург 1909–1913, s. 113, por. Ефим Бушканец, *Юность гения*, „Нева“ 2008, nr 8, s. 192; W książce Молоствовова i Сергеенко nazwiska Brzozowskiego i Rossołowskiego podane są częściowo błędnie.

⁷ «Сосланный поляк» Бжозовский, «бывший учитель математики» Россоловский. Эйхенбаум Б.М., *О прозе*, Ленинград 1969, s. 114.

⁸ Тамże, s. 114–115.

⁹ Н.Н. Булич, *Автобиография* // Венгеров С.А., *Критико-библиографический словарь русских писателей и ученых*. СПб., 1897–1904. Т. 6. Булич Николай Никитич (1824–1895), s. 126.

¹⁰ Szymon Konarski, uczestnik powstania listopadowego, został rozstrzelany w Wilnie 15 lutego 1839 roku.

mocy ukazu carskiego z dn. 9/21 stycznia 1839 r. Uniwersytet Kijowski został zamknięty na jeden rok, z uczelni usunięto wszystkich studentów. Wśród 115 osób aresztowanych w Kijowie było 34 studentów. Ich proces miał miejsce w połowie marca 1839, a wyroki były nadzwyczaj surowe¹¹.

Jedenaście osób skazano na karę śmierci zamienioną następnie przez Mikołaja I na przymusowe wcielenie do korpusu kaukaskiego. Sześciu spośród skazanych studentów: Antoniego Janiszewskiego (lat 23), Edwarda Milewskiego (lat 27), Ksawerego Pietraszkiewicza (lat 24), Arystarcha Sosnowskiego (lat 28), Stanisława Winnickiego (lat 25) oraz Jana Źródłowskiego (lat 28), wcielono do wojska bez wysługi lat (dożywotnio) z pozbawieniem szlachectwa. Pozostałych pięciu studentów, skazanych pierwotnie na karę śmierci: Aleksandera Czernego (lat 22), Władysława Jurkowskiego (lat 22), Jana Lubowickiego (lat 24), Juliana Osiecimskiego (lat 20) oraz Seweryna Szymańskiego (lat 26), oddano „w żołdacy” z prawem wysługi lat i z zachowaniem szlachectwa. 20 lutego 1839 na karę śmierci zamienioną później na karę chłosty (500 kijów) i wcielenie do korpusu kaukaskiego skazany został Florian Zieliński (lat 19), konserwator w gabinecie zoologicznym Uniwersytetu, „człowiek wolny” (tj. nie poddany) z majątków stanowiących własność posiadłości uniwersyteckich – za ukrywanie studenta Władysława Gordona¹².

Piętnastu studentów zostało skierowanych do przymusowej służby wojskowej z pozostawieniem prawa do uzyskania stopnia oficerskiego, po którego otrzymaniu mieli obowiązek odsłużyć jeszcze dziesięć lat w wojsku. Byli to: Oktawian Augustynowicz (lat 22), Edward Boczkowski (lat 23), Jan Kowalewski (lat 27), Hugo Korsak (lat 23), Szymon Litwinowicz (lat 24), Julian Maciejewski (lat 20)¹³, Stanisław Niemira (lat 21), Edward Porczyński (lat 19), Aleksander Rakowski, Jan Sobolewski (lat 25), Hipolit Socharzewski (lat 21), Władysław Strzelnicki (lat 19), Rudolf Wiskowski (lat 22), Teofil Wysiekierski (lat 24) i Franciszek Zawadzki (lat 24).

Ośmiu studentów, którzy otrzymali najłżejsze kary, przeniesiono do Uniwersytetu w Kazaniu, z obowiązkiem odsłużenia dziesięciu lat w guberniach wielkorusyjskich po ukończeniu studiów. Obok Dionizego Jaczewskiego¹⁴ byli to: Józef Brzozowski (lat 23), Edward Cilli, Achilles Sylwester Rossołowski (lat 22), Antoni Robert Stanisławski (lat 22), Stanisław Strojnowski (lat 18)¹⁵, Józef Warawski (lat

¹¹ L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997, s. 143; J. Tabiś, *Polacy w Uniwersytecie Kijowskim 1834–1863*, Kraków 1974, s. 59; W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku. Słownik biograficzny*, Warszawa 1998.

¹² L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864...*, s.142; J. Tabiś, *Polacy...*

¹³ Julian Maciejewski „na wieść o aresztowaniu Szymona Konarskiego zgłosił się do ministra Siergieja Uwarowa i ujawnił istnienie organizacji kijowskiej, co zapoczątkowało falę aresztowań na Ukrainie”. W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy...*, s. 357.

¹⁴ Tamże, s. 225.

¹⁵ „11 IV [1839] Mikołaj I rozkazał wcielić S. do wojska natychmiast po ukończeniu studiów. 4 V został wcielony do Pragskiego Pułku Piechoty na prawach ochotnika”, tamże, s. 575.

21)¹⁶, Henryk Wołodkowicz (lat 17)¹⁷. Do Kazania przeniesiono również Stanisława Stanisławskiego (lat 25), studenta Akademii Medyko-Chirurgicznej w Wilnie, którego zaliczono do spisku w Uniwersytecie Kijowskim¹⁸.

Stworzenie organizacji w Uniwersytecie Kijowskim było w dużym stopniu dziełem Władysława Gordona¹⁹, studenta matematyki, któremu udało się zbiec do Francji. Z konspiracją na Uniwersytecie Kijowskim powiązane były również tajne stowarzyszenia w gimnazjach, między innymi w gimnazjum w Niemirowie, oraz liczni ziemianie. Wykrycie odgałęzień spisku Konarskiego w Kijowie i olbrzymia jak na ówczesne czasy fala aresztowań mocno zapisały się w pamięci współczesnych²⁰.

Oprócz grupy, która znajdowała się pod nadzorem policyjnym, na Uniwersytet w Kazaniu skierowanych zostało we wrześniu 1839 jeszcze 12 innych studentów, „вследствие приостановления чтения лекции на один год, для окончания курса наук”²¹, a w 1840 roku przeniesiono 26 studentów z Wileńskiej Akademii Medyko-Chirurgicznej (sprawa 8502)²². W ten sposób w latach 1839-1840 na Uniwersytecie w Kazaniu znalazło się 46 studentów Polaków²³.

Z grona drugiej kijowskiej grupy studentów wywodzi się Franciszek Zaleski, który w dniu 2 września 1839 roku został wedle niektórych dokumentów „zesłany”, a wedle innych „przeniesiony” na wydział prawa Uniwersytetu w Kazaniu²⁴.

¹⁶ Warawski z powodu „niewłaściwego zachowania z Najw. rozkazu w czerwcu 1840 został wcielony do Korpusu Orenb. bez utraty praw stanu”, tamże, s. 653.

¹⁷ Ze względu na stan zdrowia w maju 1839 Henryk Wołodkowicz otrzymał zgodę na przeniesienie do Charkowa zamiast Kazania, tamże, s. 681.

¹⁸ W słowniku biograficznym *Zesłańcy polscy ...* z grupy 34 aresztowanych studentów nie jest wymieniony Edward Cilli, zaś w przypadku Dionizego Jaczewskiego i Aleksandra Rakowskiego nie podano wieku zesłanych studentów.

¹⁹ W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy...*, s. 225.

²⁰ L. Zasztowt, *Kresy 1832-1864...*, s.143, T. Bobrowski, *Pamiętnik mojego życia*, t. I, Warszawa 1979, s. 294

²¹ Б.М. Эйхенбаум, *О прозе*, s. 111.

²² W 1841 roku Uniwersytet Kijowski zyskał nowy wydział – medyczny, co związane było z likwidacją Akademii Medyczno-Chirurgicznej w Wilnie. J. Tabiś, *Polacy...*, s. 16.

²³ Б.М. Эйхенбаум, *О прозе...*, Е. Рузевич, *Поляки в университете и ветеринарном институте Казани*, [w:] Бардах Ю[отв. ред], *Польские профессора и студенты в университетах России (XIX-начало XX в.) конференция в Казани 13-15 октября 1993 г.*, Варшава 1995, s. 69.

²⁴ Л. Сыченкова. *Рисунки из дневника Франца Залесского*, „Гасырлар авазы – Эхо веков”, 1999, nr 1/2, s. 221–226. Zaleski nie figuruje w słowniku *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku*, jego pełnymi danymi biograficznymi nie dysponował również A. Woltanowski, *Z opowieści Franciszka Zaleskiego (na podstawie relacji z 1848 roku Antoniego Stanisławskiego z Kazania)*, [w:] *Z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. dr. hab. Władysławowi A. Serczykowi w 60 rocznicę Jego urodzin*, red. E. Dubas-Urbanowicz, A. Mironowicz, H. Parafianowicz, Białystok 1995, s. 261–266. Dane biograficzne znajdujemy w artykule kazańskich badaczek: Л. Сыченкова, Э. Михайлова, *К 195-летию Казанского университета: Поиски и находки. Дневник Франца Залесского*, [w:] „Казанский Университет” Ноябрь 1999 (Интернет-версия), nr 18.

Poczynając od kwietnia 1841 prowadził on dziennik, który jest źródłem cennych informacji m.in. o polskich studentach przebywających w Kazaniu.

Dziennik ten kryje w sobie jeszcze wiele zagadek, do których należy również fakt, że dwie jego części – dwa zeszyty – znajdują się w różnych miejscach: pierwsza – w dziale rękopisów Państwowego Muzeum Republiki Tatarstan, a druga – w dziale rękopisów biblioteki Uniwersytetu Kazańskiego²⁵.

W pierwszej części, odnoszącej się do okresu od 21 kwietnia 1841 do 25 września 1846, znajdujemy wiele opisów dotyczących codziennego życia zesłanych studentów. W przytoczonych przez Syczenkową fragmentach²⁶ spotykamy Dionizego Jaczewskiego, Edwarda Cilliego, Achillesa Sylwestra Rossołowskiego oraz Józefa Brzozowskiego, a także innych 11 studentów Polaków, którzy stanowili otoczenie Zaleskiego. Są to: Wiktor Gajewski, Aleksander Geisman, Benedykt Gutowski, Florian Żylewicz, Franciszek Zaleski, Stanisław Lewandowski, Ksawery Mikulski, Wincenty Moniuszko, Julian Oziembłowski, Łukasz Ryncki, Kleotyld Tchórzewski i Stefan Czerny. Jak wynika z opisu, grupa studentów mieszkała w budynku pełniącym funkcję internatu, w obrębie zabudowań uniwersyteckich.

Zapisi Zaleskiego towarzyszą liczne rysunki ołówkiem i tuszem. Wśród 65 portretów znajdują się portrety zesłanych kijowskich studentów, które wymagają zidentyfikowania. Obok portretów studentów, wykładowców²⁷, rysował Zaleski przedstawicieli miejscowej ludności, a także widoki Wołynia, Niżnego Nowgorodu, Moskwy i Kazania. Dziennik Zaleskiego – jak twierdzi kazańska badaczka – stanowi jeden z ważniejszych dokumentów opisujących Kazań od końca lat trzydziestych do pierwszej połowy lat pięćdziesiątych XIX wieku.

Drugą część pamiętnika, odnoszącą się do lat 1846–1850, opisuje Andrzej Wol-tanowski²⁸. Relacje Franciszka Zaleskiego nie mają charakteru ciągłego, zwar-tego. Raczej są to obszerniejsze notatki, sporządzane od czasu do czasu. Obok re-lacji z podróży znajdują się rozważania i komentarze do lektur, zasłyszane opo-wieści. Większość wymienionych w drugiej części nazwisk znajomych to także studenci polscy z Uniwersytetu Kijowskiego Św. Włodzimierza. Wśród spraw za-słyszanych na szczególną uwagę zasługują dwie opowieści Antoniego Roberta

²⁵ Dziennik Franciszka Zaleskiego znajdował się w rodzinnym archiwum jego syna Władysława Zaleskiego (1861–1922), profesora Uniwersytetu Kazańskiego. Potem trafił do wybitnego kazańskiego archeologa N.F. Kalinina, który przekazał go następnie M.K. Korbutowi, który jako pierwszy pokrótce opisał dziennik. Jednakże M.K. Korbut miał w rękach tylko pierwszą część, odnoszącą się do lat 1841–1846. Druga część, która odnosi się do okresu 1848–1867, była mu nieznana. М. Сыченкова, *Рисунки...*

²⁶ Fragmenty pamiętnika przetłumaczyli na język rosyjski M. Kozyriewa i G. Nikołajew. Л. Сыченкова. «До сих пор не много было у меня счастливых часов» (*Новые страницы из дневника Франца Залеского*), [w:] „Гасырлар авазы – Эхо веков” 2005, nr 1, s. 221–226.

²⁷ M.in. wybitnego orientalisty, prof. Józefa Kowalewskiego, a także matematyka prof. Mikołaja Łobaczewskiego, który był w tym czasie rektorem Uniwersytetu w Kazaniu.

²⁸ Woltanowski, Tekst rękopisu, o sygn. 2696, liczy 120 kart obustronnie zapisanych atramentem, niestety, z defektem fizycznym. Na okładce zeszytu, formatu 80, naszkicowany jest ołówkiem (autor?) portret autora w podaszym wieku.

Stanisławskiego²⁹, bliskiego i dobrego znajomego pamiętnikarza. Opowieści te zasłyszał Zaleski ok. 1848 roku, na spotkaniu paru „konarszczyków” w domu jednego z nich, aptekarza Sawickiego pod Kijowem. Pierwsza obszerna relacja dotyczy ucieczki Władysława Gordona w 1837 roku. Druga, znacznie krótsza w treści, to zasłyszana w Kazaniu tragicomiczna anegdota o zesańcu Murray-Jarnowskim, o szczęśliwym zakończeniu, ku pokrzepieniu serc (rękopis k. 17v-20v), którą A. Woltanowski w całości przytacza w swoim artykule³⁰.

Jaki potoczyły się losy studentów, którzy część swoich studiów odbyli na Uniwersytecie w Kazaniu? Odpowiedź na to pytanie przynosi w wielu wypadkach wielokrotnie przywoływany słownik biograficzny *Zesańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku*.

O Antonim Robercie Stanisławskim³¹, który już w 1843 roku został wykładowcą prawa, a później był profesorem w Kazaniu i Charkowie, znajdujemy wiele informacji. Jego wykładów słuchał Lew Tołstoj i wyrażał się o nim „z uwielbieniem”³². Na egzaminach w styczniu 1847 roku Tołstoj otrzymał dwie czwórki (wszystkie inne oceny były niedostateczne) z encyklopedii prawa i z rosyjskiego prawa państwowego, które postawił mu adiunkt Stanisławski, interesujący i utalentowany uczyony³³.

O innych, jak np. Dionizym Jaczewskim, informacje są skąpe, dlatego warto je uzupełniać. Był on najmłodszym synem Cezarego Jaczewskiego i Benigny z Iwanowskich³⁴, właścicieli wsi Bukryn, Bukryn Mały oraz Stepance. Starsi bracia Dionizego, Władysław i Teodor, byli uczniami Liceum Krzemienieckiego. Z postacią Władysława wiążą się wydarzenia powstania listopadowego, o czym wspomina Eustachy Iwanowski:

Najstarszy syn Cezarego Jaczewskiego z Iwanowskiej urodzony był Władysław, perła, ozdoba polskiej młodzieży, gruntownie myślący, zasadami nauki katolickiej przejęty, swój czas wyprzedził; wówczas gruntownie myślących trudno było spotkać. Do r. 1830 był pierwszym w Krzemieńcu, rewolucja go uniosła za granicę, wśród emigracji bardzo ceniony, niepospolitymi zdolnościami, szlachetnym charakterem się odznaczał i miłością ojczyzny. Sprawą polską przejęty, postanowił jej służyć i dla niej się poświęcić, najukochańszy syn u matki, jej prośbą wzruszony z emigracji powrócił do kraju. Powrót do kraju był powodem jego nieukojonego żalu, jego niezgasłej boleści: sądził, że było jego obowiązkiem nie opuszczać sztandaru, to jest wyrażać wobec narodów protestacją

²⁹ Antoniego Roberta Stanisławskiego (1817–1883), profesora prawa i encyklopedii prawa w Kazaniu, tłumacza na język polski *Boskiej komedii*.

³⁰ Woltanowski, *Z opowieści...*, s. 263–266.

³¹ W. Śliwowska, *Zesańcy polscy...*, s. 568.

³² M. Dubiecki, *Młodzież polska na Uniwersytecie Kijowskim przed rokiem 1863*, Kijów 1909, s. 49–50.

³³ Б.М. Эйхенбаум, *О прозе...*, c. 110.

³⁴ Heleniusz [E. Iwanowski], *Listki wichrem do Krakowa z z Ukrainy przyniesione*, t. II, Kraków 1901, s. 167.

przeciw zaborowi ojczyzny. Czuł się być zwichniętym, złamanym, już się mu wszystko nie wiodło, zmarniał i utracił znaczny majątek³⁵.

Młodszy od Władysława brat Teodor w Liceum Krzemienieckim się nie wyróżniał, ale „w życiu stał się praktycznym, uformował wielką fortunę, wydawszy córkę za generała Rzewuskiego, już prawie upadłego w interesach podźwignął”³⁶. Córka Teodora i Jadwigi z Lewald-Jezierskich, Jadwiga z Jaczewskich Rzewuska (1843–1889), była pisarką historyczną, używającą pseudonimu Ludwik Piotr Leliwa³⁷.

Dionizy nie mógł być już uczniem „Wołyńskich Aten”, ponieważ po upadku powstania listopadowego liceum zostało zamknięte w 1831 roku przez władze carskie³⁸. W czasie studiów w Uniwersytecie Kijowskim za powiązania z kółkiem Władysława Gordona został w 1839 przeniesiony na Uniwersytet w Kazaniu. Na własną prośbę wstąpił do wojska. Od sierpnia 1842 służył w Pułku Dragonów w. ks. Michaiła w Kursku, w którym uzyskał stopień porucznika. 31 grudnia 1843 uzyskał dymisję z prawem powrotu do kraju³⁹. W spisie szlachty guberni kijowskiej został zapisany w roku 1843, wraz z braćmi Władysławem i Teodorem⁴⁰.

Dionizy Jaczewski był w 1849 roku marszałkiem szlachty powiatu kijowskiego. „Kurier Warszawski” z dnia 24 lutego 1849 donosił:

N. Pan ozdobić raczył Orderem św. Anny kl. II z koroną cesarską radcę dworu Porczyńskiego, marszałka szlachty powiatu rówieńskiego, Orderem św. Anny kl. III radcę honorowego Rudnickiego, marszałka szlachty powiatu owruckiego, dym. sztabkapitana Przeździeckiego, marszałka szlachty powiatu proskurowskiego i dym. porucznika Jaczewskiego, marszałka szlachty powiatu kijowskiego.

Wspomina o nim Tadeusz Bobrowski, który raczej pozytywnie ocenia jego działalność jako marszałka:

Marszałkami powiatowymi w ciągu tego czasu po Poniatowskim byli: Butowicz Włodzimierz Milewski Jacek i Dionizy Jaczewski, i znowu Butowicz [...]. Jaczewski, sprytny, dowcipny, dobrze wychowany, dobrym był urzędnikiem wyborowym i miał pewne znaczenie u Bibikowa, który w 1838 przysądził go „w sałaty”, potem powróconego za-

³⁵ Tamże, s. 168.

³⁶ Tamże.

³⁷ J. Bujak, *Rzewuska z Jaczewskich Jadwiga, pseud. Piotr Leliwa (1843–1889)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 34, Wrocław 1992–1993, s. 91; M. Ustrzycki, *Studium postaw ziemian polskich na kresach w XIX w. – przypadek rodziny Rzewuskich (gałąź na Pohrebyszczu)*, „Studia Historyczne” R. XLIV, 2001, z. 2, s. 221.

³⁸ M. Rolle, *Ateny Wołyńskie. Szkic z dziejów oświaty w Polsce*, Lwów 1923.

³⁹ W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy...*, s. 225.

⁴⁰ Список дворян киевской губернии. Издание Киевского Дворянского Депутатского Собрания, Киев 1906, s. 326. O „zakończeniu prac nad zredukowaniem liczby szlachty” i o „przyśpieszeniu surowej, powszechnej rewizji zaświadczeń szlachectwa” por. A. Nowak, *Generała Bibikowa walka z „nierozsądną narodowością polską” (dzieje jednego memoriału)*, [w:] *Z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej...*, s. 261–266, tu s. 246.

twierdzić marszałkiem nie zawahał się i bardzo lubił nieraz wskazując na niego: Jak się to ludzie z „rewolucjonistów” formują na „pożytecznych”⁴¹.

Żoną Dionizego Jaczewskiego była Julia Prozorówna, z którą miał trzech synów: Cezarego Jana (ur. 1852), Jana (ur. 1854) oraz Mariana (wpis do spisu szlachty guberni kijowskiej w roku 1862)⁴². Dionizy Jaczewski zmarł stosunkowo młodo, w końcu lat pięćdziesiątych bądź na początku sześćdziesiątych. Po jego śmierci Julia Jaczewska wyszła ponownie za mąż za Antoniego Zaleskiego, ilustratora *Pamiętników* Paska, uczestnika powstania styczniowego, zesłanego do Wiatki do roku 1867. Ślub Julii Jaczewskiej i Antoniego Zaleskiego odbył się w Krakowie w 1869 roku⁴³.

Studenci, którzy studiowali w latach czterdziestych XIX wieku w Uniwersytecie Kazańskim, stanowią jedno z ogniw – mniej znane szerokiemu ogółowi – w walce o niepodległość i zachowanie polskości. Warto wspominać ich losy i przybliżać sylwetki tych, którzy dla zachowania tych wartości wiele poświęcili.

Dionizy Jaczewski and other Polish students at the Kazan University in the 1840s

Abstract

The article presents the fate of Dionizy Jaczewski and other Polish students at the Kazan University in 1840s. The students were sentenced to exile for participating in Szymon Konarski's conspiracy and moved from the University of Kiev in 1839. In Kazan, they met Leo Tolstoy, who lived there after the death of his parents and who started studying law and oriental languages at Kazan University in 1844. Tolstoy immortalized the names of the convicted students in the short story *For what?* (1906), which presents the persecution of Poles after the defeat of the November Uprising.

Key words: Polish exiles in the Russian Empire, Leo Tolstoy

⁴¹ T. Bobrowski, *Pamiętnik...*, t. I, s. 294.

⁴² Cezarego Jaczewskiego z Małego Bukryna wymienia Tadeusz Epsztajn jako prenumeratora „Pamiętnika Fizjograficznego” w latach 1887–1888, T. Epstein, *Z piórem i paletą. Zainteresowania intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w.*, Warszawa 2005, s. 45: „Obok popularnych czasopism czasem abonowano bardziej ambitne periodyki kulturalne, literackie i naukowe. W niektórych domach czytano «Bibliotekę Warszawską», «Ateneum», «Chimerę» (Warszawa, 1901–1907), francuskie „La Revue des Deux Mondes”, „La Revue de Revues” (Paryż, od 1890), „Le Mouvement Geographique” (Bruksela, 1884–1912). Zdarzały się także specjalistyczne pisma przyrodnicze, jak «Wszechświat» (Warszawa, 1882–1914) czy «Pamiętnik Fizjograficzny» (Warszawa, od 1881).”

⁴³ Andriolli. *Świadek swoich czasów. Listy i wspomnienia*, oprac. J. Wiercińska, Wrocław 1976, s. 26.